

MEIE AJA UNGARI-LUGUSID

REET KLETTENBERG

Ungari kirjanduse aktiivsem ilmumisaeg koondub aasta lõikes kahe sündmuse ümber. Loomulikult on oluliseks teguriks ka jõulud nagu mujalgi maailmas, kuid üldiselt on aasta olulisemaid uusi raamatuid Ungaris oodata kevadsuvel. Pika traditsiooniga pidulik raamatunädal (Ünnepi Könyvhét) on toimunud juba 84 korda. Ungari kirjastused tulid esimest korda raamatupäevadel tänavale oma väljaandeid müütama 1929. aastal, sellest peale on traditsioon olnud järjepidev. Vaid 1957. aastal jäi raamatunädal ära, sest kirjanike liit saadeti laiali ja selle aja kirjandusnimesi tabasid rängad repressioonid (1956. aasta revolutsiooni järelmõjud). Aastatega on raamatule pühendatud üritus muutunud aina suuremaks ja selle programm kirevamaks. Kesksed sündmused leiavad aset juuni alguses Budapestis Vörösmarty väljakul, ent raamatunädala üritusi toimub hulgaliselt ka mujal pealinnas ning teistes linnades. 2001. aastast peetakse paralleelselt lasteraamatute päevi. Raamatunädal keskendub ungari kirjandusele, seetõttu võivad ürituse külalastajad kohtuda paljude autoritega, kuulata vestlusi, paluda oma lemmikutelt autogrammi ja nendega paar sõna vahetada. Teiseks olulisemaks erialaseks kohtumispaigaks on Budapesti rahvusvaheline raamatufestival (Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál), mis on toimunud 20 korda. Aprillis toimuv üritus keskendub küll väliskirjandusele, kuid järjest enam ilmub festivali ajaks ka uut ungari kirjandust ja ürituse tähtsus kirjanduselus on kõvasti kasvanud. Raamatufestivali külastab umbes 60 000 inimest aastas.

Ungari kirjanduselu iseloomustab kirjandusajakirjade rohkus. Liialdamata võib öelda, et ungari lugeja võib valida enam kui paarikümne ajakirja hulgest, mis ilmuvad kord kuus. Lisaks neile antakse välja nädalalehte Élet és Irodalom (Elu ja Kirjandus), mis määratleb end kirjandusliku ja poliitilise lehena. Aeg-ajalt ilmub raamatuarvustusi või muid kirjanduselu puudutavaid kirjutisi mõnes päevalehes või teistes väljaannetes. Samuti on tuntud autoreid, kes avaldavad kirjutisi mõnes täiesti teistsuguses ajakirjas, näiteks Naistelehes (Nők Lapja) kirjutavad kolumni tuntud kirjanikud **Krisztina Tóth**, **Krisztián Grecsó** ja **Dániel Varró**. Loomulikult on paljudel ajakirjadel koduleht, mis on üldjuhul tasuta kättesaadav, ning lisaks trükimeediale leidub kirjandusele pühendunud portaale, näiteks Litera (www.litera.hu). Inglise keeles vahendab teavet ungari kirjanduse kohta Hungarian Literature Online (www.hlo.hu).

Paljud ungari kirjandusteosed on saadaval Ungari Elektroonilises Raamatukogus (Magyar Elektronikus Könyvtár) ja alates 1998. aastast Digitaalses Kirjandusakadeemias (Digitális Irodalmi Akadémia). Viimasesse on koondatud ka autoreid puudutavate kirjutiste bibliograafia ning akadeemia täieneb igal aastal kahe uue liikmega, kellest üks valitakse nüüdiskirjanike seast ja teine postuumselt. Akadeemiasse valitud autorid saavad igakuist kasutustasu, nii et tegemist on omamoodi kirjanikupalgaga, mis toetab loomeinimeste

tegevust. Järjest kasvav kirjanduskogu tegutseb Petőfi kirjandusmuuseumi raames.

Ent kirjandus on üsna nähtav ka siis, kui inimene seda ise ei otsigi. Kirjastused, kellel on selleks võimalus, reklaamivad oma uusi väljaandeid näiteks metroodes, kus sõitjate igavlevaid pilke püüavad teoste kaanepildid, väikesed katkendid ja kriitikute kiidusõnad. Ühistranspordis on üllatavalt palju näha inimesi, kes loevad, olgu siis paberraamatut või e-lugeri ekraanil olevat teksti. E-raamat ei ole aga veel saavutanud kindlat positsiooni. Päris uusi teoseid ilmub e-raamatuna võrdlemisi vähe ja kõigi raamatupoodide kodulehtedelt ei saa neid ka osta. Samas ilmub endiselt üsna palju audioraamatuid. Ungaris on kaks suuremat raamatupoeketti, mis on loonud oma kirjastused, nii et väikesed poed ja kirjastused on sunnitud püsijäämise nimel kõvasti pingutama.

Kirjanikke tunnustatakse Ungaris mitmete auhindadega nii riiklikul tasandil kui ka erasektoris. Suurimat ja olulisimat eraalgatuslikku kirjanduspreemiat aasta parimale ungari teosele annab alates 2006. aastast välja kindlustusselts Aegon, mis tegutseb selle nimel, et auhinnatud autorid ja teosed jõuaksid võimalikult paljude lugejateni. Erinevaid auhindu annavad välja ka kirjanike liidud (Kirjanike Liit, Ilukirjanike Selts, József Attila Ring). Riiklikke tunnustusi jagatakse riigipühadel ja nendega seoses tuleb ette poliitilisi vastuolusid. Laureate on traditsiooniliselt esitanud kirjandusorganisatsioonid, kuid paaril viimasel aastal on loomeinimeste nõrdimuseks protsessi sekkinud kultuurivaldkonna eest vastutav kantsler ning jätnud erialaühendused otsuste tegemisest kõrvale. Poliitika on viimastel aastatel jõuliselt tunginud nii kirjandusse kui üldse kultuuriellu ja see on tekitanud palju paksu verd. Preemiate määramise kõrval on muuhulgas tasalülitatud seniseid institutsioone, muudetud rahaliste toetuste jagamise ja taotlemise süsteemi ning üritatud tekitada alternatiivset ja parteipoliitiliselt suunatud kirjanduskaanonit. Kanaoni kujundamiseks hakati välja andma riiklikku raamatusarja ning muudeti koolide ainekavu. Säärased sekkumised kutsuvad loomeinimestes esile ägedaid proteste ja üleüldist jahmatust ning sel on olnud oma mõju ka sündivale kirjandusele, mis peamiselt väljendub poliitilise ja ühiskondliku luule elavnemises.

Ilmselt samuti reaktsioonina Ungari ühiskonnas toimuvale on kirjanikke viimastel aastatel hakanud taas huvitama identiteediküsimus. Enamasti on ungarlust ja ungarlasi tematiseerivad kirjutised eneseiroonilised, neid iseloomustab naer läbi pisarate. **János Lackfi** on üllitanud kaks teost: „Milyenek a magyarok?” („Millised ungarlased on?”, 2012) ja „Milyenek még a magyarok?” („Millised ungarlased veel on?”, 2013). Autor kirjutab mõnusa huumori võtmes lahti ungarlastega seotud stereotüübid alates alkoholitarbimisest läbi mustlasmuusika, bürokraatia ja võõrkeelte oskuse kuni suitsiidideni. Ühiskonnakriitilist lühiproosat viljeleb päevakajalistele sündmustele reageerides **Lajos Parti Nagy** nädalalehes *Élet és Irodalom* ilmuvate ungari muinasjutudega. Autor kasutab tugevalt stiliseeritud keelt, mis annab tema kibedale kriitikale humoorika varjundi. Oma „ungarijuttudega” on välja tulnud ka **Aliz Mosonyi**. Tema raamatust „Magyarmesék” („Ungarijutud”, 2011) seisku siin alljärgnev lugu:

„Oli kord üks kuulus inglise sillameister. Kord läks ta ungarlaste juurde ja ütles: Ehitan teile sellise silla, et ohhohhoo. Saate sellel jalutada, edasi ja tagasi. Me ei jaluta, ütlesid ungarlased. Meil pole selleks aega. Jalutada, vilet

lasta, ütles sillameister. Või veel, vilet lasta, ütlesid ungarlased. Meil pole heameelt. Jalutada, vilet lasta, plikadega musutada, lõbutseda, ütles sillameister. Seda nüüd küll mitte, ütlesid ungarlased. Mine aga mujale, ehita seal oma sildu. Aga sillameister võttis kätte ja ehitas ikkagi ungarlastele silla. Kui see valmis sai, jalutas ta sillast üle, ise vilet lüües. Ungarlased aga vaatasid. Mina sellest küll üle ei lähe, ütlesid nad. See veel puudub. Sillameister aga muudkui jalutas edasi ja tagasi ja lõi vilet. Vahest lööb veel laulugi lahti! Meie sillal! Seda küll mitte! Mine aga koju, lase seal vilet, ütlesid ungarlased ja ajasid sillameistri minema, silla aga hoidsid endale.”¹

Üldiselt tuleb nentida, et lugejate ja kirjandusteadlaste eelistused ei lange sugugi kokku. Enimmüüdud raamatute nimistu väliskirjanduse osas ei erine ilmselt palju Eesti raamatupoodide omast: Dan Brown, Khaled Hosseini, Ljudmila Ulitskaja ja teised, kes parajasti mujalgi maailmas tähelepanu keskpunkti on sattunud. Ungari autoritelt ostetakse enim teoseid, mis on kirjutatud kergesti loetavas ja mõistetavas stiilis. Selliste autorite seast on tuntuim vahest **Péter Popper**, kes on üllitanud palju psühholoogilisi teoseid, kuid ka näidendeid, luuletusi ja novelle. Tema raamatuid on ostetud mitusada tuhat eksemplari.

Üheks tendentsiks on tänapäeva kirjanduselus see, et ostetakse ja loetakse filmide põhjal tuttavaks saanud raamatuid või nende autorite teoseid, kes on inimestele tuttavad televisioonist. Sääraste menukate autorite hulka kuulub näiteks **Tamás Frei**. Nüüd juba kolmanda köitega täienenud põnevikusarja (2010. aastal ilmus „A Megmentő” – „Päästja”, 2011 „A bankár” – „Pankur” ja aastal 2013 tuli välja „2015”) seob peategelane André, erruläinud leegionär, kes liigub tõelistes sündmuskohtades, kuid väljamõeldud tegelaste hulgas, kelle seas on nii poliitikuid, ärimehi kui ka kriminaale. Raamatutes on suurejoonelist konspiratsiooni ja kuhjaga põnevust, nii et Frei austajad on sarjast vaimustuses ja hoiavad teda kuude kaupa müügitabelite tipus. Ilukirjandus jõuab edetabelite tippu väga harva, lõhe populaarkirjanduse ja väärtkirjanduse vahel on suur.

Järgnev valik lähtub peamiselt siinkirjutaja lugemusest ja viimase kaheksa aasta jooksul erialaste foorumite jälgimisel ja ilukirjanduse lugemisel tehtud järeldustest ning keskendub suures osas romaanikirjandusele, mis on lugejate seas tunduvalt populaarsem kui muud žanrid.² Tänapäeva ungari kirjanikke huvitavateks teemadeks on ajalugu, erinevad traumad, identiteet ja eneseotsingud. Kirjutatakse olulistest sündmustest, nagu XX sajandi revolutsioonile ja vabadussõjale järgnenud emigratsioon (**Noémi Szécsi** romaanid „Nyughatatlanok” („Rahutud”, 2011) ja „Gondolatolvasó” („Mõtetelugeja”, 2013)), Teise maailmasõja aegsed traumad naise vaatepunktist (**Judit Kovátsi** „Megtagadva” („Maha salatud”, 2012)), holokaust (**Vilmos Csaplári** „Hitler lánya” („Hitleri tütar”, 2009)), 1956. aasta ülestõus (**György Spiró** „Tavaszi Tárlat” („Kevadine ülevaatenäitus”, 2010)), Ungari territoriaalsed kaotused Trianoni rahulepingu järel (**Andrea Tompa** „Fejtől s lábtól” („Pead ja jalad”, 2013)). Ent üheski neist teostest pole peategelaseks ajalugu ega olulised ajaloolised isikud, vaid ajalugu on taustaks lihtsate inimeste lugudele, mis

¹ Tlk Reet Klettenberg.

² Ungari kirjandusest saab lisaks lugeda näiteks Ivar Sinimetsa artiklitest, mis on ilmunud ajakirjas Looming (2002, nr 2; 2003, nr 5; 2004, nr 8), Hannu Launose artiklist „Ungari postmodernistlik romaan” (Keel ja Kirjandus 1996, nr 7), Katharina Raabe artiklist „Kui udu hajus” (Vikerkaar 2010, nr 7/8).

kinnitab ajalookäsitlust, mille kohaselt pole olemas üht jagamatut aja lugu, vaid inimeste lood ajas.

Üks produktiivseid ja lugejate seas hinnatud autoreid, kes vahest teenimatult erialasest tunnustusest ilma on jäänud, on telesaadete juhina tuntuks saanud **Miklós Vámos**. Tema seni tuntuim, 2000. aastal ilmunud romaan „Apák könyve” („Isade raamat”) on viimastel aastatel tõlgitud vähemalt kaheksasse keelde. Teos kujutab endast monumentaalset perekonnaromaani, mis jälgib Kornél Csillagi meessoost järeltulijate saatust. Kohati lausa imelised seiklused saavad alguse Rákóczi vabadusvõitluse mahasurumisega XVIII sajandi algul ja jõuavad välja 1999. aastasse. Et Csillagi pojapoeg pöördub juudi usku, teeb perekond läbi ka holokausti ja viiekümnendate aastate Ungari stalinistliku terrori. Seejärel emigreeruvad Sternid (ungari nime Csillag saksandus) Ameerikasse, et hiljem Budapesti naasta. Perekonna isade ja poegade vahel on salapärane side: võime elu olulistel hetkedel nägemuste kaudu kogeda oma meessoost esivanemate saatust. Vámos on kaasahaarav jutustaja ning tema romaan on nauditav ka keeleliselt: keelekasutus muutub vastavalt ajastule, mil tegevus toimub.

Samasuguseid keelelisi võtteid on kasutanud **Zsuzsa Rakovszky**, kirjanik, kes sai esmalt tuntuks luuletajana, kuid on viimastel aastatel kirjutanud mitu romaani. Tema teoses „A kigyó árnyéka” („Ussi vari”, 2002) meenutab üks eakas XVII sajandi kodanlik proua oma elu. Orsolya Léhmanni saatus on täis vintsutusi: ta jääb varakult ilma emast, kes sureb katku, temast saab vallasema, ta isa abiellub uuesti ja sunnib pärast teise naise surma tüdart endaga abielluma. Tagatipuks saab Orsolyast kaasosaline ka mõrvas. Orsolya isiklike tragöödiate taustaks on ajastu poliitiline olukord, ususõda, fanatism, linna tabanud tulekahju ja katk. Uss pealkirjas viitab peategelase isa apteegisildile, kuid on mõtestatav ka kurjuse sümbolina ja osutab rahvauskumusele, mille kohaselt rästik iseene varju nähes ilma igasuguse põhjuseta tigidaks läheb. Rakovszky keelekasutus on täpne ja tundlik, nii et tema proosateosed pakuvad meeldivat lugemiselamust.

Rakovszky teise romaani „A hullócsillag éve” („Lendtähe aasta”, 2005) tegevus toimub 1950. aastatel Austria piiri lähedal asuvas väikelinnas Sopronis. Peategelaseks on väike tüdruk Piroska, kelle isa on surnud. Piroska emal on lähedane suhe kahe mehega, kelle vahel ta valima peab. Ema elab jäägitult tütrele ja teeb kõik otsused lähtuvalt sellest, mis on tolele parem. Tekst on küll kirjutatud kolmandas isikus, kuid sündmustik on esitatud lapspeategelase silmade läbi, mis määrab jutustuse maailmanägemise. Lugeja saab aimu sellest, kuidas laps kogeb ja kardab surma, millised nägid välja argipäevad Rákosi režiimi ajal. Lasteaias valitsev halastamatuse õhustik aga iseloomustab kogu ajastut. Lendtähe aastaks on 1956. aasta. Revolutsioonist otseselt juttu ei ole, kuid lugejale on see ilmselt taustana teada, pealegi kasutatakse sõna *csillag* ungari keeles nii taevatähe kui ka (punase) viisnurga kohta. Muid viiteid ajaloole leidub teoses aga küll: isegi kui lapsjutustaja ei kasuta vastavaid sõnu, saab lugeja aru, et ema üks meessõber Pista naaseb nõukogude töölaagrist, teine aga emigreerub Viini. Tähe langemine tähendab ka tegelaste lootuste kustumist. Romaan on mosaiikne, tüdruku meenutusi katkestavad erinevad kirjad ja päevikukatked, mis ei ole otseselt pealiiniga seotud, kuid lõpuks saab neist kokku terviklik lugu.

Lapse vaatenurka kasutab oma loo rääkimisel ka **Ferenc Barnás** romaanis „A kilencedik” („Üheksas”, 2006), mille keskmes on sügavas vaesuses elav suur perekond. Teose nime tegelaseks on pealkirjaski ilmuv üheksas laps üheteistkümnest. Romaan jutustab enam kui ühe aasta sündmustest, mida autor mitte üksnes ei kirjelda, vaid loob lausa tunnetatava maailma, mis on täis nälga, külma, viletsust ja hirmu. Lapse palavikulist ängistust ja õudu on autoril õnnestunud edasi anda autentselt nii keelelisel kui sügavamalgi tasandil. Ungaris jäi teose retseptsoon suhteliselt tagasihoidlikuks, samas pälvis ingliskeelne tõlge ilmumisel USA-s kriitikute tunnustuse. Ungari kirjanduskriitikud haarasid sule järele siis, kui ilmus Barnási seni viimane romaan „Másik halál” („Teine surm”, 2012). Lugu ühe neljakümnendates eluaastates Budapesti mehe psüühilisest ja eksistentsiaalsest kokkuvarisemisest kulgeb mitmel tasandil ning tervik muutub mõistetavaks alles päris lõpus. Lähimeneviku Ungari argipäevade taustal näitab Barnás, kuidas lugupeetud ülikooli õppejõud kaotab äkitselt pinna jalge alt, ei suuda enam õpetada ja peab elus otsima uue pidepunkti. „Másik halál” sai 2013. aastal Aegoni preemia.

Oma käsitluse 1956. aastast või õigemini selle tagajärgedest pakub ka György Spiró, nüüdisaegse ungari kirjanduse üks olulisemaid autoreid, kes on ühtviisi tunnustatud nii lühiproosa, draama kui ka ajalooliste romaanide viljelejana. Eestis on seni lavale jõudnud neli Spiró draamat: „Aed”, „Kanapea”, „Suli” ja „Prah”, mis lavastati 2012. aastal. Spiró romaani „Tavaszi Tárlat” („Kevadine ülevaatenäitus”, 2010) tegevus toimub 1956. aasta revolutsioonile järgnenud kuudel. Teose keskealine peategelane läheb juhuslikult veidi enne revolutsiooni puhkemist haiglasse operatsioonile ning pääseb koju alles novembris pärast Nõukogude vägede sissemarssi Budapesti. Romaan kirjeldab maailma, milles ei saa ennast turvaliselt tunda ka need, kelle kohta kõik teavad, et nad ei võtnud osa ega saanudki kummalgi poolel osa võtta mitte mingisugusest poliitilisest või sõjalisest aktsioonist. Ülemused, kolleegid ja sõbrad hülgavad peategelase üleöö ning tal ei lubata enam töölegi minna. Lugu lõpeb pool aastat pärast ootamatult puhkenud revolutsiooni 1. mai rongkäiguga, mis samuti ootamatult demonstratsiooniks muutub. Spiró maalib teoses õõvastava pildi ajastu argipäevadest, räägib loo inimese murdmisest, järeleandmistest ja ühiskonna enesereetmisest.

Kuid Spiróle on kirjandusteadlaste tähelepanu ja tunnustust enim toonud tema neljas suurromaan „Fogság” („Vangipõlv”, 2005), mis nii nagu autori teisedki romaanid räägib indiviidi ja ajaloo suhtest. Tegevus toimub I sajandil peale Kristust Rooma impeeriumis, kristluse väljakujunemise ajal, kuid teos ei tegele mitte varakristlusega, vaid toonase poliitilise ja vaimse maailmaga ning juudi vähemuse argipäevadega impeeriumis, nii et kristlus paistab sellest vaatepunktist veel vaid tähtsusetu sektina. „Vangipõlv” on tõeline seiklusromaan. Peategelane Uri on nõrga füüsisega inetu lühinägelik poiss, kelle isa kogu oma kasinat varandust kaalule pannes sokutab delegatsiooni, mis viib Jeruusalemma Rooma juudi kogukonna andami. Uri rändab läbi poole impeeriumi, käib Juudamaal, Aleksandrias ja jõuab lõpuks tagasi Rooma. Ta istub Jeruusalemmas vanglas, sööb õhtust Pilatusega, töötab viletsa hulkurina lihtsate Juudamaa talumeeste hulgas, teda hellitavad Aleksandria hoorad, seejärel saab temast kuulsa gümnaasiumi õpilane, ta elab üle Aleksandria pogrommi. Koju jõudes peab ta kinni maksma vahepeal surnud isa võlad. Kord teenib ta leiba kõige rikkamate juudi aukandjate sekretärina, kord töötab keisrite

ehitustel, kord aga saab temast vilets pagulane, kuna Rooma usuvennad ta natsareenlaseks tembeldavad ning ta peab oma sünnilinnast lahkuma.

Suurejoonelisi (pseudo)ajaloolisi romaane on tänapäeva ungari kirjanduses teisigi. Tundub, et ka lugejatele on need mookamööda. Suurepärase jutustaja-soonega on **László Darvasi**, kelle esimese romaani „A könnyemutatónyosok legendája” („Pisarakunstnike legend”, 1999) võtsid ühtviisi väga positiivselt vastu nii lugejad kui ka kriitikud. Esmapilgul räägib teos Ungari ajaloo keerdkäikudest Türgi sõdade ajal aastast 1541, riigi kolmeks jagamisest, kuni Buda vabastamiseni 1686. aastal. See on Ungari ajaloo üks tumedamaid järke, mil notiti maha enam kui pool elanikkonnast. Jutustus aga ületab geograafilised ja ajalised piirid, kõneledes üldisemalt elust ja surmast. Tegelasd on kirrev: türklased ja tatarlased, tragunid ja janitšarid, kääbused ja suurfeodaalid, nõiad ja metshaldjad, salakuulajad ja saherdajad, juudid ja džinnid, elavad surnud, pilveloendajad ja viis pisarakunstnikku, kes oma logiseval sõidukil, „mittegabariitsel sinise pisaraga vankril” riigist riiki kolistavad ja niisama saladuslikul kui saatuslikul moel kõikjal päästjatena sündmustesse sekkuvad. Darvasi jutustamisstiilis on tasakaalus detailide kirjeldamine ja üldised seosed, seetõttu on lugejana hea süüvida üksikepisoodidesse, ilma et loo või lugude juhtlõng kaotsi läheks. Teost on võrreldud Pärsia vaibaga, mis tekitab äratundmise, et kõik kordub. Darvasi puhul väärub märkimist tema keelekasutus, mis pulbitseb metafooridest ja sümbolitest, ning tema tekst voogab hiigellausetena.

Ajaloolistest romaanidest tuleb veel nimetada **Viktor Horváthi** teost „Török tükör” („Türgi peegel”, 2009), mis sai 2012. aastal Euroopa kirjandusauhinna. Üks kriitikuteist on teost nimetanud ka „Pécsi tähtedeks”, viidates sellega loomulikult Eestiski tuntud Géza Gárdonyi romaanile „Egeri tähed”.³ Paralleel on tõepoolest kohane, sest teemaks on seesama XVI sajand, tegelasteks sultanid, osmanid, gjauri koerad (ungarlased), tegevuspaigaks aga Lõuna-Ungari linn Pécs. Oluliseks erinevuseks on aga pööratud vaatenurk: kõike kirjeldatut näeme läbi türklase silmade.

Jätakuvalt populaarne on perekonnaromaan, mis on võrreldes žanri varasemate esindajatega teisenenud ja saanud palju erinevaid nägusid ning kasutab sage li lapsjutustajat. Perekonnaromaani ühe allvormina tuuakse välja isaromaan. Tänapäeva ungari kirjandusest rääkides ei pääse mööda kahest Péterist: **Péter Esterházy**st ja **Péter Nádas**ist, kes on Imre Kertész kõrval vast enim tuntud ja tunnustatud ungari kirjanikud Lääne-Euroopas. Eriti hinnatakse ja loetakse neid Saksamaal. Neid kaht seostatakse ka postmodernistliku pöördega, mille kokkuleppeliseks toimumisajaks võib ungari kirjanduses pidada aastat 1986, mil ilmus Esterházy „Bevezetés a szépirodalomba” („Sissejuhatus ilukirjandusse”) ja Nádas „Emlékiratok könyve” („Memuaaride raamat”).⁴ Käesoleval sajandil on üsna produktiivse Péter Esterházy teostest olulisim „Harmonia Caelestis” (2000), mida võibki nimetada isaromaaniks. Teos kujutab endast õigupoolest kaht raamatut. Esimese pealkiri on „Nummerdatud lauseid Esterházyde perekonna elust” ja see koosneb 371 lühemast või pikemast lõigust, mis räägivad vastava ajastu keeles neist mitmetest sajanditest, mille Esterházyde dünastia läbi on elanud. Lood ei esine aga ajaloolises järje-

³ E.k 1958, tlk Tiiu Kokla.

⁴ Lähemalt saab teoste kohta lugeda Hannu Launose artiklist „Ungari postmodernistlik romaan: näiteid ja tausta” (Keel ja Kirjandus 1996, nr 7).

korras, ei kuulu ka enamasti kokku ega moodusta üht terviklikku narratiivi. Esterházy nime ei mainita kordagi, kõikide meestegelaste nimeks on „mu isa”, kuna inimälu, mis kangelasi loob, on ühine. Mälukildudes, fragmentides, laastudes, tõestisündinud ja fiktiivsetes lugudes tsiteerib Esterházy nii iseenast kui ka kirjutab edasi tuntud teoste motiive. Samuti kasutab autor erinevaid proosavorme: maksime, valme, pihtimuslikku biograafiat ja kroonikat. Teose teine osa pealkirjaga „Ühe Esterházyde perekonna pihtimused” on perekonnaromaan, mis käsitleb sündmuse autori tõelise vaarisa, vanaisa ja isa elus pooleteise sajandi jooksul, näidates aadliperekonna vaesumist kommunistliku diktatuuri ajal (1919 ja pärast 1945. aastat). Uuemates lugudes on sees ka autor ise kui sündmuse vahetu kogeja ning mäletaja. Vaatamata kõigile vintsutustele ja eksistentsiaalsele ebakindlusele õhku kirjapandud episoodidest helgust ja harmooniat.

2002. aastal ilmus „Harmonia Caelestise” järjena „Javitott kiadás” („Parandatud väljaanne”), mida Péter Esterházy hakkas kirjutama pärast seda, kui oli teada saanud, et tema isa, Mátyás Esterházy oli siseministeeriumi koputaja. Teoses on kaks kihti: kirjaniku päevik, mida ta kirjutab pärast isa mineviku ilmsikstulemist ja toimiku lugemist, ja sinna vahele pikitud Mátyás Esterházy raportid perekonnast, sõpradest, tuttavatest. Viimased räägivad tänapäevases kontekstis tühistest asjadest, kuid teos on teadasaamisest rabadud poja katse mõistetamatust aru ja üle saada.

Sellest peale, kui salaagentide kirjutatud toimikud muutusid riigiarhiivis kättesaadavaks neile, kellest neis kirjutatakse, on aeg-ajalt ikka ühe või teise tuntud inimese kohta välja tulnud, et tema või tema isa on olude sunnil siseministeeriumiga koostööd teinud. Teemat on käsitlenud mitmed kirjanikud, sellest on viimastel aastatel sündinud nii filme kui teatrietendusi, näiteks **Balázs Györe** „Barátaim, akik besúgóm is voltak” („Mu sõbrad, kes olid ka minu peale koputajad”, 2012), **Krisztina Kovácsi** ja **Géza Bereményi** „Apacsok” („Apatšid”, 2009), Vilmos Csaplári „Edd meg a barátodat!” („Söö oma sõber ära!”, 2013).

Teise olulise Péteri, Péter Nádasi kolmeköiteline teos „Párhuzamos történetek” („Paralleelsed lood”, 2005) valmis kahekümne aasta jooksul ja oli ilmumisaasta kirjanduslik sensatsioon. Teost iseloomustab uudsus, radikaalsus, rohmakus ja lõpetamatus, avameelsus seksuaalsusest ja kehast rääkimisel. Autor püüab suure hulga paralleelsete lugude kaudu süveneda XX sajandi Ungari ja Saksa ühiskonda ning selle kaudu mõista, mis on inimene. Lugusid seovad üksteisega tegevuspaigad või motiivid, kuid tekstil puudub kese, lood ei jõua kuhugi välja, pole ei seletust, lõppotsust ega arengusuunda. Ka teost käivitav sündmus – Berliini Tiergarteni pargis leitakse Berliini müüri langemise aastal laip – ei leia lõpuks lahendust. Põhimõtteliselt on ka Nádasi teos omamoodi perekonnalugu, mis annab läbilõike ühiskondlikest muutustest. Muuhulgas paistab teos silma ungari kirjanduse kõige pikema armatsemisistseeniga.

Pärast Imre Kertészi Nobeli preemiat 2002. aastal romaani „Saatusetus” („Sorstalanság”, 1975)⁵ eest on viimastel aastatel ikka ja jälle oodatud, et lõpuks ometi pälvib preemia Nádas. Kuigi Kertészi teos ilmus esimest korda 1975. aastal, jõudis see laiemasse kirjandusteadvusse alles tubli veerand sajandit hiljem.⁶ Kertész on ka hea näide sellest, kuidas kirjanik muutub oma

⁵ E.k 2004, tlk Sander Liivak.

⁶ Kertészi „Saatusetuse” kohta on Sirbis ilmunud Jüri Lippingu artikkel „Oidipus Auschwitzis” (26. IV 2012).

kodumaal tuntuks pärast edu välismaal. Sama on juhtunud mõne vanema autoriga, nagu Sándor Márai ja Antal Szerbiga, praegustest kirjanikest **Attila Bartisi** ja **György Dragomániga**. Kõige suuremat rolli mängib siin harilikult Saksamaa retseptioon.

Perekonnaromaani ja selle alltüübi isaromaani kõrval leidub ka emaromaane. Selle olulisimaks näiteks on Attila Bartisi teos „Rahu” („Nyugalom”, 2001),⁷ mis räägib loo kirjanikust, kes elab koos kunagi eduka näitlejana tuntud emaga. Sündmustiku taustaks on 1970.–1980. aastate Ungari. Romaani peategelasel tuleb otsa vaadata oma kohutavale perekonnaloole. Tema isa oli teatrikriitik ja Rákosi diktatuuri ajal (1950-ndatel) salapolitsei ohvitser, kes pärast 1956. aastat Ungarist lahkus. Ka peategelase kaksikõde on läände emigreerunud, mistõttu ema on sunnitud teatrist lahkuma. Ta korraldab tütrele sümbolised matused ega astu enam kunagi korterist välja. Ema lähmatub poega kontrollimaania ja kapriisidega, poeg püüab üha meeleehtlikumalt ja kramplikumalt hulluks läinud ema eest põgeneda, kuid ka armastusest ei piisa, et hullumeelsest olukorrast välja rabeleda. Romaan kujutab elavalt haiglast suhet poja, ema, poja kallima ja isa kunagise armukese vahel, tehes seda vahel üsna šokeerival moel, kuid seda mõjusamalt. Suhteid valitsevad viha ja kirg, õud ja iha, jõhkruks ja armastusejanu.

Kohati jõhker on ka György Dragománi romaan „Valge kuningas” („Fehér király”, 2005),⁸ mis on ilmunud enam kui kolmekümnes keeles, seega võib seda pidada lausa bestselleriks. Teos on žanri poolest romaan novellides, millel on Ungaris ka varasem traditsioon, näiteks Dezső Kosztolányi eesti keeleski ilmunud „Kornél Esti paljastamine” („Esti Kornél”).⁹ „Valge kuningas” räägib kommunistliku režiimi kukutamise eelsest (aimatavalt Rumeenia) diktatuurist, kuid teeb seda väikese poisi silmade läbi ja keelekasutusega. Teos on 11–12-aastase poisi jutustus sellest, kuidas ta ootab tagasi oma isa, kes ühele petitsioonile allakirjutamise eest Doonau deltasse töölaagrisse viidi. Maailm, mis lugejale avaneb, on täis brutaalset füüsilist vägivalda ja vaimset julmust. Kord naljakate, kord traagiliste sündmuste taustal joonistub välja absurdne, lapsesilmale ikkagi ilus maailm, mis samastub kaheksakümnendate aastate Transilvaania ja Rumeeniaga pigem üksikelementides kui konkreetse ajaloo kaudu. Isa ilmub alles raamatu viimases jutustuses omaenese isa matustele, valve all ja raudades, ning viiakse sealt jälle minema. „Valge kuninga” stiililiseks eripäraks võib pidada mitme lehekülje pikkuseid komadega liigendatud lauseid, mis imiteerivad hingetõmbepausideta jutustamist.

Tänapäeva kirjanikest on novellidest koosnevaid romaane kirjutanud ka **Ádám Bodor**, üks olulisemaid ungari kirjanikke, kelle värskeimgi teos „Verhovina madarai” („Verhovina linnud”, 2011) on vormiliselt romaan novellides, kuid ei pakkunud võrreldes Bodori peateosega „Sinistra ringkond” („Sinistra körzet”, 1992)¹⁰ midagi uut. Mõlemas toimub tegevus suletud kogukonnas, muust maailmast ära lõigatud külas, kus sünnib eriskummalisi asju. Nii „Sinistra ringkonda” kui ka „Verhovina linde” võib lugeda poliitilise režiimi toimimise allegooriana, kus ei küsita, miks miski juhtub, vaid aktsepteeritakse toimuvat paratamatusena ning süsteemi osaks muutuvad ja selle järgi koha-

⁷ E.k 2009, tlk Lauri Eesmaa.

⁸ E.k 2012, tlk Reet Klettenberg.

⁹ E.k 2004, tlk Edvin Hiedel.

¹⁰ E.k 2012, tlk Reet Klettenberg.

nevad ka värskelt kogukonda saabunud. Bodor oma isikupärase stiili, sünge õhustiku, ainese ja huumoriga on eeskujuks paljudele noortele ungari kirjani-kele ja ammandamatuks allikaks kirjandusteadlastele.

Dragománi ja Bodoriga ühte ritta sobib žanriliselt **Gábor Kálmán** oma debüütteosega „Nova” (2011).¹¹ Kálmáni novellidest koosneva romaani lehe-külgedel ärkab ellu olematu slovaki küla Jasná Horka ühtaegu müstiline ja profaanne lugu Teisest maailmasõjast tänapäevani, seades iga loo keskpunkti ühe külaelaniku, heites nii valgust ka kogu küla arengule.

Maa- ja külaühiskonda kujutataksegi ungari nüüdiskirjanduses hulgaliselt nii proosas, luules kui ka draamas. Ilmselt on siin põhjuseks autorite päritolu, mis mõjutab ainet. Kesk-Doonau madalikult (Alföldist) pärit autorid, nagu **Ottó Kiss**, **László Szilas** ja Krisztián Grecsó, viivad lugeja meeleldi Kagu-Ungarisse, **Imre Oravecz** oma kodukülla Szajlasse Kesk-Ungaris ning väljaspool Ungarit sündinud Ádám Bodor maagilistesse ja väljamõeldud paikadesse Rumeenia ja Ukraina piirile, Gábor Kálmán aga Slovakkiasse. Nii et kirjanduslik Ungari on palju avaram Ungari riigipiiridest.

Lausa sotsiograafilist lähenemist ühe küla või suguvõsa loole esindab Imre Oraveczy Szajla-sari. Oravecz debüteeris luulejatana ning enim teatakse ehk tema luulekogu „Halászóember” („Noodamees”, 1998),¹² mis on omalaadne sotsiograafia tema kodukülalt Szajlast. Ka mahuka kogumiku alapealkiri, „Szajla. Märkmed külaromaani jaoks” annab aimu, et autoril mõlgub meeles romaani kirjutamine, mis hiljem tõepoolest teo(se)ks saab. Oraveczy luulekeelt iseloomustab kaunistamata stiil, selle lihtne ja katkendlik rütm meenutab tavalist kõnet. Autor pakub lugemiseks autentset külamonograafiat, mõtisklusi mägedest, niiduteedest, naabritest, tööriistadest, aastaegadest, mängudest ja mängukaaslastest, sugulastest ja perekonnast, mille mõned liikmed on emigreerunud Kanadasse. Samas näitab ta, millised imeliselt korrastatud suhted valitsesid kogukonnas inimeste vahel ja missugune oli maaelu, mille hävitas kurnav majandamine maa kohustusliku riigistamise käigus. Poetiline küla hääbumise lugu poleks ilmselt võõras ka eesti lugejale.

Oraveczy romaanisarja avateoseks oli „Ondrok gödre” („Ondroki lohk”, 2007), mida on nimetatud talupoja- ja külaromaaniks, mis kirjeldab Ungari külaelu aastatel 1867–1896. Ühtlasi on tegemist perekonnaromaaniga, mis räägib loo Árvai perekonnast läbi kolme generatsiooni. Ent see on ka põhjalik uurimus sellest, miks rändas toona Ameerikasse ligikaudu miljon Ungari kodanikku. Lugu on kirjutatud uskumatult haaravalt ja tundlikult.

Lugu jätkub teosega „Kaliforniai fürj” („Kalifornia vutt”, 2012). XIX sajandi teisel poolel ja sajandivahetusel Ungarist Põhja-Ameerikasse väljarännanud olid enamasti vähese maaga talupojad või puruvaesed popsid, kuid leidis ka asisemaid, kes lootsid jõukust kasvatada. Esialgu plaaniti Uues Maailmas viibida nii kaua, kuni õnnestub piisavalt raha koguda, et koju naastes osta maad, ehitada maja ja laut. Kuid enamasti läks ookeani taga kõik teistmoodi kui plaanitud. Varasemas ungari kirjanduses ei ole seda suurt inimlikku draamat eriti käsitletud. Oraveczy romaan kujutab pea eeposlikku võitlust, mida kodumaalt lahkumine ja uues kodus ellujäämine neile inimestele tähendas. Kuid Árvai perekonna lugu ei ole sellega veel lõppenud ja oodata on järke.

¹¹ E.k „Urban sureb”, tlk Reet Klettenberg. – Värsked Rõhk 2012, kd 32.

¹² Väikese valiku luuletusi sellest kogumikust leiab Ninniku 2011. aasta Ungari vihikust, tlk Reet Klettenberg.

Mitmeosalisus on žanriomane ka kriminaalromaanidele, mida on viimasel ajal võib-olla ka Skandinaavia kriminaalromaanide edu tuules Ungaris taas kirjutama ja lugema hakatud. Üheks autoriks, kes selles vallas esile on tõusnud ning ka kirjandusringkondades huvi äratanud, on **Vilmos Kondor**. Tõenäoliselt on tegemist varjunimega, autorit ei tunne keegi. Seni viieosaliseks kasvanud sarja peategelaseks on kriminaalajakirjanik Zsigmond Gordon, kes satub erinevaid kuritegusid uurima. Esimene osa „Budapest noir” (2008) räägib loo noore juudi luksusprostituudi surmast ja tegevus toimub 1936. aastal. Taustaks on poliitilised sündmused ja dekoratsioonideks kaasaegne Budapest, nii et teost võib nimetada ka ajalooliseks kriminaalromaaniks. Teine raamat kartmatu Zsigmond Gordoni sarjast, „Búnös Budapest” („Patune Budapest”, 2009), viib lugeja aastasse 1939, peategelase aga kaardipõrgutesse ja narkootikumisõltlaste ellu. Kolmandas raamatus pealkirjaga „A budapesti kém” („Budapesti spioon”, 2010) tuleb Gordonil välja selgitada, kes tegutseb spioonina kõige kõrgemates valitsusringkondades. Neljandas raamatus „Budapest romokban” („Budapest varemets”, 2011) peab Gordon puruks pommitatud linnas 1946. aastal jälile jõudma ühe atendaadi asjaoludele. Selle käigus saab ta tuttavaks ka salapolitsei ebainimliku maailmaga. Viies ja viimane osa Gordoni kriminaalsetest seiklustest „Budapest novemberben” („Budapest novembris”, 2012) keskendub ühe mõrvvari otsingutele pärast 1956. aasta revolutsiooni.

Lühiproosat ilmub Ungaris palju ja tundub, et seda ka loetakse, kuigi millegipärast pole see lugejate seas nii populaarne kui romaanid. Paljud autorid on alustanud novellidega ning jõudnud siis romaani(de) avaldamiseni. Siin võib nimetada näiteks Krisztina Tóthi, kes debüteeris luuletajana, jätkas novellidega ja on nüüdseks välja andnud ka esimese romaani. Tema novellikogud „Vonalkód” („Triipkood”, 2006) ja „Pixel” („Piksel”, 2011) lähtuvad tegelikult samast printsiibist: novellid on loetavad iseseisvalt, kuid kõik kokku moodustavad samuti terviku, nii nagu triipudest saab kood ja pikslitest kujutis. Mõlemad kogumikud pakuvad lugemiseks üsna lähedasi ja isiklikke lugusid erinevate inimeste eludest, kuid taustal joonistub alati välja mingi üldisem vaade ühiskonnale.

Kriitika on üksmeelselt tervitanud **Edina Szvoreni** värskendavalt iroonilisi, valusaid ja samas mõrult humoorikaid novellikogusid „Pertu” („Sinasõprus”, 2010)¹³ ning „Nincs, és ne is legyen” („Pole ja ärgu olgugi”, 2012). Mõlemad kogud lahkavad perekondlikke suhteid, peamiselt draamasid. Populaarseid novellikirjutajaid on ka László Darvasi, kelle lühiproosa viib lugeja sageli ajaloolistele ja fantastilistele radadele nagu tema pseudoajaloolised romaanidki. Näiteks „A lojangi kutyavadászok” („Luoyangi koerakütid”, 2002) koondab Hiina-teemalisi novelle, mis räägivad keisrite ajastust, valitsejate õitsengu ja hävingu ajast, sünnist ja surmast, õnnest ja leinast. Ka novellikogumik „A világ legboldogabb zenekara” („Maailma kõige õnnelikum orkester”, 2005) pakub valiku salapäraseid lugusid, mille hulgas on nii õõvastavaid mõrvamüsteeriume kui ka äraspidiseid armulugusid, kuid ühtviisi pööreid ja puante leidub kõigis.

Iga aasta raamatunädalaks ilmub kogumik „Körkép” („Ringvaade”), mis koondab olulisemaid eelmisel aastal ilmunud novelle. Samuti antakse aegajalt välja erinevaid temaatilisi novellivalimikke, näiteks naiskirjanike lühiproosat tutvustav sari „Éjszakai állatkert” („Õine loomaaed. Antoloogia naise

¹³ E.k novell „Matus” (Värske Rõhk 2011, kd 28), tlk Marie Saarkoppel.

seksuaalsusest”, 2005), „Szomjas oázis” („Janune oaas. Antoloogia naise ke-
hast”, 2007), „Dzsungel a szívben” („Džungel südames. Tütarde ja emade anto-
loogia”, 2010) ja „A szív kutyája” („Südame koer. Tütarde ja isade antoloogia”,
2010).

Ungarit nimetatakse vahel naljatamisi kümne miljoni luuletaja maaks, seega
iga elanik on ühtlasi ka luuletaja. Luulel on kirjanduses mõistagi suur tähtsus
olnud, mõelgem näiteks XIX sajandi esipoeedi Sándor Petőfi peale. Täna-
seks on aga luule kaotanud oma juhtpositsiooni ja lugejate käsi raamatupoes nal-
jalt luulekogu järele ei haara. Samas peab kriitika teraselt silmas ka uute
luulekogude ilmumist, luulet ja selle arvustusi ilmub kirjandusajakirjades ja
-portaalides, nii et erialastes foorumites on poeesial oma kindel koht. Luulet
käsitletakse mõistagi ka koolis, kuid kahjuks ei jõuta tiheda õppekava töt-
tu nüüdiskirjanduseni. Luuletajad on avatud rahvusvahelisele koostööle, mis
enamasti tähendab vastastikust tõlkimist. Näiteks võib tuua hiljutise ungari-
eesti luuletõlgenduse, milles eesti luulet esindasid Carolina Pihelgas, Jürgen
Rooste ja Kaur Riismaa, ungari oma aga Petra Szócs, Zoltán Tolvaj ning János
Áfra.¹⁴

Luuletajatest, kelle uusi kogusid oodatakse alati suure põnevusega, took-
sin välja järgmised: Imre Oravecz, kellest oli ülalpool juba juttu, **Dezsó Tan-
dori, János Térey, István Kemény, Szilárd Borbély**.

Üks olulisemaid ungari luuletajaid on juba 1960. aastatest alates olnud
Dezsó Tandori, kes avaldab korrapäraselt kogusid ning kelle metafüüsili-
selt sügav ja filosoofiliselt mänglev looming on mõjunud inspireerivalt ja va-
bastavalt kogu ungari luulele. Tandori on aastakümnete jooksul avaldanud
erakordselt palju ja erinevaid teoseid, muuhulgas kriminaalromaane, esseid
ja tõlkeid, sealhulgas eesti luule tõlkeid.¹⁵ Noorematest autoritest on tähele-
panuväärseim János Térey, kes on tänapäeva ungari kirjanduse loojatest va-
hest aktiivseim. Térey paistab silma oma uuenduslike lahenduste ja vanade
žanrite taaselustamise tõttu, näiteks võib siin tuua Onegini stroofides kirju-
tatud värssromaani „Paulus” (2001). Téreyd eesti keelde vahendanud¹⁶ Lauri
Eesmaa sõnul on tegemist Tandori otsese tänapäevase jätkuga ja tema parima
õpilasega, keda iseloomustab muuhulgas üsna tugev sotsiaalkriitika, siiras
külm helgus ja samas paduironia.

István Kemény tõi oma viimase luulekoguga „A királynál” („Kuninga juu-
res”, 2012) uuesti moodi avalikku elu käsitleva luule ja värskendas seda, eriti
on kogumikust esile tõstetud luuletust „Búcsúlevél” („Hüvastijätukiri”), milles
ta pöördub kodumaa poole: *Armas kodumaa, sind armastasin / sinagi tegid
nii, nagu armastaksid mind: / su õpikud ja luuletajadki / ütlesid, et oleksin su
truu poeg. // Olingi truu, kasvasin üles, / minust ei saanud küünilist inimest,
/ üksnes depressiivne, raske iseloomuga ja reedetud, / suletud suhkruvabrik
udus. Kodumaa olevat lubanud luuletajaga jagada saladust selle kohta, mis on
maailmas oluline, kuid ei teinud seda, vaid: Oled muutunud õelaks, pimedaks
ja vanaks / juhmistunud võõraks tädiks, / kes tahab vihkamisse mähkunult
/ veel tuhat aastat elada.*¹⁷ Luuletuse lõpus nendib autor, et kui ta kodumaad

¹⁴ Tõlked on ilmunud Värskes Rõhus (2014, kd 37).

¹⁵ Väike valik Tandori luuletusi on ilmunud Ninniku 2011. aasta Ungari vihikus, tlk Lau-
ri Eesmaa.

¹⁶ Müürileht 2011, kd 18; ajakirja Vihik Ungari erinumber (2005).

¹⁷ Tlk Reet Klettenberg.

maha ei jäta, siis sureb ta sellesse. Keményi luule kohta on öeldud, et iga tema köide on ekspeditsioon sõnadest loodud maailma džunglisse ja tema tööriistaks sellel retkel pole mitte matšeete, vaid võlusõnad. Tema luuletustel on eriline rütm ja meloodia ning nende tõeline tähendus ilmneb vahest alles mitmendal lugemisel.

Szilárd Borbély kogumik „Halotti pompa” („Surnu hiilgus”, 2004) taaselus- tab keskaegse sekventsivormi koos selle juurde kuuluva allegooria ja keele- kasutusega. Köite lõpus toodud märkustest selgub, et teos on pühendatud abi- elupaarile, kes langes röövmörva ohvriks. Ohvrite monogrammidest ja teatud viidetest tekstis võib mõista, et tegu on autori vanematega. Luuletaja segab sekventsides tekstides püha ja profaanset, ülevat ja argipäevast, hingelist ja kehalist, itkuvormi kujutatava brutaalsusega. Luuletuste toon aga jääb umb- isikuliseks, saavutades nii suurema üldistusjõu. Kogumiku esimene osa, „Suu- re nädala sekventsid”, koondab jõulude ja suure reedega seotud tekste, kuid luuletused rõhutavad ikka ja jälle, et ohver oli mõttetu, lunastus jäi tulemata, ülestõusmist ei järgne. Borbély tühistab oma kogumikuga evangeeliumi. Tei- ses osas, Amori ja Psyche tsükli kasutab autor kristlikku mütoloogiasse üle- kandunud müstilise (paganliku) armuohvri allegooriat, kujutab keha ja hinge eraldamist, hinge haavamist ja hävitamist. Selle kogumikuga pälvis Szilárd Borbély kriitikute üksmeelse tunnustuse.

Ka tema järgmine kogumik „A Testhez. Ódák & Legendák” („Kehale. Oodid ja legendid”, 2010) koondub kehaliste kannatuste teema ümber, käsit- ledes holokaustilugusid ja muid traumasid. Selles on esitatud emade mono- loogid, kes on kaotanud oma lapse raseduse katkemise või katkestamise teel. Loote eksistents on Borbély jaoks olemuslik küsimus: kus algab elu ja kus see lõpeb? Autori traagilises ja sünges maailmapildis on oluline koht ironial.

Näitekirjanduse edu mõõdupuuks võib ehk mõningate mõõndustega pidada seda, kuidas üks või teine lavale jõudnud tükk vaatajaid paelub. Loomulikult on üldistus meelevaldne, ent mõningaid järeldusi saab teatrite repertuaarist teha küll. Viimastel aastatel on näiteks populaarne autor olnud **János Háý**, kes on tuntud ka luuletaja ja prosaistina. Háý eelistab oma draamades kaju- tada maaelu ja seal sõlmuvaid intriige. Tema näidendid tõukuvad tema enda samanimelistest novellidest ning käsitlevad inimese ja võimu, inimese ja Ju- mala vahelisi suhteid, elu ja surma. 2005. aastal ilmusid neli tema näidendit, mida on mitmeid kordi lavastatud, kogumikus „A Gézagyerek” („Géza-poisike”). Kogumiku nimiteos on ilmunud ka eesti keeles¹⁸ ja ette kantud Draama- teatris esimesel lugemisel. 2002. aastal valiti „Géza-poisike” parimaks ungari näidendiks. Ka **Csaba Székely** keskendub oma näidenditrioloogias maaelule, tuues rambivalgusesse Transilvaanias asuva hääbuva küla, kus tegutsenud kaevandus on suletud. „Bányavirág” („Kaevanduslill”, 2011) on lugu sellest, kuidas suurem osa külarahvast alkoholismi ja enesetappu põgeneb. Laval on näha vastamata armastust ja enesehävingut, tekst aga pakatab ironiast ja ajab publiku naerma.

Täiesti teisest ainesest kirjutava **János Térey** tunnustatuim näidend „Asztalizene” („Lauamuusika”, 2008) kasutab mitmete tema varasemate teos- tega sarnaselt antiiktragöödiate värsimõõtu, mis on teravas kontrastis teks-

¹⁸ Tlk Anne-Mari Anderson, Siiri Erm, Siiri Kolka, Mariliis Laurend, Kaidi Lõhmus, Keiu- Nille Ollin, Viktória Tóth, Kristi Valk, Veronika Varep.

ti banaalse sisuga. Draama tegevus toimub Buda kõrgema klassi restoranis White Box, kus koguneval seltskonnal on üksteisega mitmeid kanu kitkuda. Pealiskaudse lobisemise taustal on aimata järjest kasvavat pinget. Jututeemaks on muuhulgas rahvuspühal, 20. augustil pealinna räsitud orkaan ja 2006. aasta sügise rahutused, nõnda saab lugeja/vaataja peale tegelastevaheliste konfliktide ülevaate ka tänapäevase Ungari kultuurilisest ja poliitilisest lõhestumisest. Térey on autoriks ka monumentaalsele draamatetraloogiale pealkirjaga „Nibelung-lakópark” („Nibelungi magala”, 2004), mis ammutab ainet Nibelungide laulust ja Edda mütoloogiast, kuid apokalüpsis on asetatud tarbimisühiskonda, maailma globaliseerumise ajastusse. Wagneri ooperitest tuntud kangelased on Térey näidendites ärimaailma, väärtpaperibörsi, meedia, kaasaegse kultuuri ja organiseeritud kuritegevuse juhid. Läbi nelja draama rullub lahti kapitalistlik perekonnasaaga, kus kõike suunavad huvid, kasu ja omamistung.

Juba proosakirjanduse juures tuli jutuks Géza Bereményi ja Krisztina Kovácsi sulest sündinud näidend „Apatšid”. Näidendi tekst valmis Budapesti Radnóti Miklósi teatri palvel konkreetsetele näitlejatele. Kuuekümnendatel aastatel elasid Ungaris noored, kes valisid diktatuurivastaseks protestiks omanäolise vormi: nad asutasid indiaanihõimu, tõmbasid jalga mokassiinid ja jätsid mõneks ajaks tavalise elu seljataha. Võimudele tundus säärane käitumine kahtlane ja nad alustasid uurimist, et selgitada, kes või mis on indiaanirõivaste taga. Kuid ka need, kes jälgi ajama asusid, olid maskeeritud. Indiaanlaste ja sisejulgeoleku töötajate kostümeeritud rollimängu püüavad kunagiste asjaosaliste lapsed mõista viiskümmend aastat hiljem. Näidendi struktuur on samuti filmilik, kasutades *flashback*'e, tagasihüppeid ajas nagu kuriteo uurimisel, ning jõudnud ühe konkreetse punktini, liigutakse ajas taas oleviku suunas, et küsimused saaksid vastuse ja vaataja mõistaks tegelaste käitumise motiive.

Aasta parimaid ungari näidendeid on juba mitukümmend aastat avaldatud kogumikus „Rivalda” („Ramp”).

Ungari kirjanduse õpetamine koolides on siiani olnud rangelt kronoloogiline, mis ei ole kirjandusnimeste arvates mõistlik, sest vanade heade klassikutega ei ole võimalik teismelistest lugejaid kasvatada, ükskõik kui head on käsitletavad teosed. Samuti ei jõuta nüüdiskirjanduseni liiga tiheda õppekava tõttu. Veidi liialdades võib öelda, et riikliku ainekava järgi ei ole elus kirjanikud üldse kirjanikud, sest õpikud pakuvad üksnes surnud autoreid. Isegi ülikoolis on tänapäeva kirjanduse käsitus üsna puudulik. Nüüd aga on ungari keele õpetajate selts koostöös Aegoni preemiaga eesmärgiks võtnud väärtkirjanduse ja lugemise populariseerimise, luues õppematerjali auhinnaga pärjatud kaasaegsete teoste kohta. Sama eesmärki täidavad kirjanike kohtumised noore lugejaskonnaga. Ehk lubab see loota, et need noored, kes on nüüdiskirjandusega koolis tutvust teinud, võtavad edaspidi meelsamini raamatu pihku. Valik on õnneks rikkalik.

Modern Hungarian literature

Keywords: Hungarian literature, modern literature, survey, prose fiction, poetry, drama

The article gives a survey of Hungarian literary life and the trends of Hungarian literature over the past fifteen years, with a thematic focus. The main attention is paid to novels, while short stories, drama and poetry are discussed more briefly. In novels the thematic highlights are history, both recent and distant, as well as pseudo-historical stories, family histories, various traumas, such as Soviet informers, Holocaust, or the Hungarian Revolution of 1956. Poetry is quickest to respond to whatever is happening in society, but topical social criticism is also found in short stories and drama. Hungarian identity has risen on the agenda. The currently popular authors include not only many old classics but also some young ones, even debutantes having a chance of a breakthrough. Hungarian authors are typically language sensitive; the reader can find period language or highly stylized language, or monster sentences. Another popular technique is narration from a child's point of view.

As for literary life, there is a multitude of magazines, literary societies and forums. Many institutions have been reorganized over the recent years, which has elicited heated protests but, hopefully, caused no irreparable harm. A lot of effort is put into making literature available electronically for free. Classical literature can be obtained from the Hungarian Electronic Library, while the Digital Literary Academy offers modern literature.

Reet Klettenberg (b. 1981), MA, University of Szeged, lecturer in Estonian Language and Culture, reet.klettenberg@gmail.com